

De verbeelder verbeeld[t]

Boekillustratie *en beeldende kunst*

Anna Cecilia Koldeweij

& Jos Koldeweij [red.]

Uitgeverij VANTILT

Inhoud

– **Thé Tjong-Khing** *Van wie is de kroon?* (omslag)

– **Ted van Lieshout** *Saskia* (schutbladen)

– **Annemarie van Haeringen** *De verbeelder verbeeldt* 2

Voorwoord 7

– **Joke van Leeuwen** *De verbeelder verbeeld(t)* 8

Verbeelding – **JOS KOLDEWEIJ** 9

– **Wouter van Reek** *De tekenaar aan het werk* 18

De leeftijd van Jip en Janneke en de Leerstoel voor
Illustratie vanwege de Fiep Westendorp Foundation
– **GIOIA SMID** 20

– **Harrie Geelen** *Informatie* 26

Onverbloemde en getransformeerde zelfportretten van
Peter Vos – **EDDY DE JONGH** 29

David en Pieter Oyens geschilderd en getekend
– **FRED HENDRIKS** 36

Door de ogen van Siegfried Woldhek – **NOOR HELLMANN** 43

Vrouwen aan de slag. Prinses Marie d’Orléans als beeld-
houster verbeeld (1837-1838) – **MARJAN STERCKX** 49

‘Een klein paradijsje van creativiteit’ Aanvulling op *De lezende
Lucebert* – **LISA KUITERT** 57

Marc Chagall. Een zelfportret met zeven vingers en het wezen
van creativiteit – **LINDA BOERSMA** 63

Koninklijke verbeelders verbeeld? Twee recent ontdekte
tekeningen van Gerard van Honthorst in perspectief
– **ANNA CECILIA KOLDEWEIJ** 69

– **Tom Eyzenbach** *Verbeelde c.q. Verwoorde Ode* 77

‘Wat zou ik willen we hier zamen konden loopen en – zamen
schilderen’. Een rijk geïllustreerde brief van Vincent van
Gogh aan zijn broer Theo vanuit Drenthe
– **ANNEMIEK RENS** 81

De weerklank van Maurice Maeterlinck bij Maurice Denis
– **CATHÉRINE VERLEYSSEN** 87

Leven en liefde verbeeld. Een korte geschiedenis van twee
wandtapijten – **JOKE HAVERKORN VAN RIJSEWIJK** 94

Kunst om te lachen. Abraham Prikkie over het symbolisme
– **BENNO TEMPEL** 99

Willem de Famars Testas (1834-1896) en de rommelige
totstandkoming van de geïllustreerde prachttuitgave van
Jacob van Lennep *Romantische werken* – **JEROEN KAPELLE** 105

Johannes Anthonius Moesman (1859-1937). Chroniqueur van
Utrecht rond 1900 – **ROMAN KOOT** 113

‘Capriccio balneare’. Zwemmers in de Arno door Jacques
Callot – **VICTOR M. SCHMIDT** 119

– **Dingenus van de Vrie** *Biblia des Ouden en Nieuwen Testaments* 125

Dirk Vis Blokhuyzen en Dirck de Braij. Notities over een
verzamelaar en over een prentmaker – **JEROEN GILTAIJ** 126

‘Halverwege te Parijs’. Tekeningen naar oude meesters als
tussenstadium tussen kunstwerk en reproductie, ter
illustratie van museumcatalogi – **DOMINIQUE MARECHAL** 31

Een verbeeld verleden. Félix De Vigne als illustrator van de
Belgische geschiedschrijving – **DAVY DEPELCHIN** 137

Twee ijzers in het vuur: carrièrisme en sociale mobiliteit in
de negentiende-eeuwse verbeelding van het leven van
Quinten Massijs – **JAN DIRK BAETENS** 143

‘Niets anders dan levensgroote illustraties’. De historische
wandschilderingen van Georg Sturm (1855-1923) in het
Drents Museum in Assen – **JAN JAAP HEIJ** 149

Uitgeverij S.L. van Looy. Een eerste verkenning
– J.F. HEIJBROEK 155

– **Marlies Visser** *Licht, lucht en ruimte* 160

‘Onze hoofdvoorwaarde is dat het zeer fijn worden uitgevoerd’. De productie van illustraties in kinderboeken in de praktijk van een uitgeverij in de tweede helft van de negentiende eeuw – MARGREET VAN WIJK-SLUYTERMAN 163

Beroemde schilderijen in een kinderboek, van kunstwerk tot litho – JEANNETTE KOK 169

Wel of geen illustraties? De twijfel van Nellie van Kol
– FIA DIETEREN 179

‘t Werk is af goddank’. Jan Sluijters en twee illustratieopdrachten van De Erven F. Bohn – MIEKE VAN DER WAL 184

Jans Alef Arnolli (1919-1968). De verbeelding gesmoord
– GIENEKE ARNOLLI 191

Razzia-tekening. Over het ‘historisch gevoel’ van onderwijsillustrator J.H. Isings (1884-1977) – JACQUES DANE 196

– **Philip Wiesman** *Groene autobussen en rododendrons* 203

La Plume. Wilhelm Fraenger en Ensors bedrieglijk-modernistische spiegelbeelden – HERWIG TODTS 206

Het *Scheppingsverhaal* van Peter Vos. Van uniek *Paradijsverhaal* als Sint-cadeau in 1959 tot gedrukt boek in 1966
– JAN PIET FILEDT KOK 213

Het Russische prentenboek in Nederland 1929-1931
– ALBERT LEMMENS, SERGE STOMMELS 222

Reinold Kuipers en Mance Post. Achtergronden van onbekend materiaal – JOS A.A.M. BIEMANS 230

Een en een is altijd meer dan twee. Over woorden, beelden en vooral het samenspel tussen beide in het werk van Joke van Leeuwen – HELMA VAN LIEROP-DEBRAUWER 236

Gij zult geen beeltenis maken: over de boeken van Liesbeth Labeur – EVA COSSÉE 240

‘*Bar Party*’ – een onbekende litho van David Hockney
– MANFRED SELLINK 243

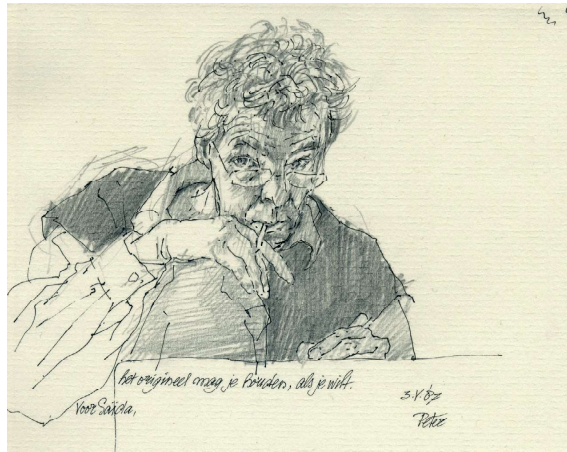
– **Kris Nauwelaerts** *Geen woorden maar beelden* 248

Illustratieverantwoording 250
Personenregister 252

EDDY DE JONGH

Onverbloemde en getransformeerde zelfportretten van Peter Vos

[1] Peter Vos, *Zelfportret* (uit schetsboek met portretten), ca. 1980-1981, potlood, 21 x 14 cm, Collectie Saïda Vos, Utrecht.

[2] Peter Vos, *Zelfportret*, 1987, potlood, 11,5 x 14,5 cm, Collectie Saïda Vos, Utrecht.

Het kan soms nauw luisteren met kwalificaties. De redacteurs van deze bundel hebben de auteurs in spe een afgeperkt thema als speelterrein aangeboden en dit kernachtig omschreven met de werktitel 'De illustrator illustreert'. Daar had ik bij de Utrechtse kunstenaar Peter Vos niet mee aan hoeven komen. Hoewel Vos een enorm aantal boeken heeft geïllustreerd, wilde hij in zijn latere jaren bij voorkeur geen illustrator meer worden genoemd. Hij beschouwde zichzelf nadrukkelijk als tekenaar, dat wil zeggen als een autonome, vrije kunstenaar, anders dan een illustrator die afhankelijk is van opdrachtgevers en onderwerpen. Er school een zeker zelfbedrog in zijn standpunt, want hij is vele jaren financieel gedwongen geweest zich als illustrator met opdrachtgevers te verstaan, soms met genoegen, vaak tot zijn ergernis. Die ergernis werd meermalen epistolair gespuid.

Eind 1963 schreef hij aan zijn toekomstige vrouw Anneke Bakum: 'Gisteren in Scheltema kwam ik een opdrachtgever tegen, die ik al een week of twee heb laten wachten en ik moest me uitputten in beschrijvingen, hoe moeilijk het wel was, om voor onze kleintjes een miereneter te tekenen. De kwestie is, dat ik er niet zo'n erge zin in heb en tegen je zin tekenen is minstens zo erg als cement eten, het wetboek lezen, of vrijen met een onverschillig iemand. [...] In ieder geval heb ik beloofd, de troep vandaag bij Scheltema in te leveren, maar dat zal er wel niet van komen. (Het is nu al twaalf uur.) Langzamerhand heb ik me bij uitgevers en krantentemmers een reputatie van 'niet mee te werken' verzameld doordat ik altijd midden in een opdracht verliefd werd, of op reis wou.'¹ Tien jaar later, in een brief aan Renate Rubinstein, zou de nog even

getergde illustrator grommen: 'Werken in opdracht is zò vervelend. Je zit onder het streepjes zetten voortdurend te bedenken, wat je in die tijd allemaal voor leuks had kunnen doen en je gaat je opdrachtgevers haten.'² En in een ongedateerde brief aan de documentairemaker Hans Keller, over 'een stapel klussen en potboilers': "Gotverdomme, gotverdomme" denk je onder het maken, heb ik daar mijn hele leuke leven voor geoefend in mijn vak, om deze sjoend te maken?³

Niettemin, op grond van een overeenkomst of contract heeft Peter Vos talloze malen, ook tegen heug en meug, de prachtigste illustraties gefabriceerd. Een talent om tweederangs werk te produceren, bezat hij niet. Denk alleen aan de geestige en fantasievolle voorstellingen die hij voor de *Sprookjes van de Lage Landen* en de *Nieuwe sprookjes van de Lage Landen* maakte, een uitputtende onderneming die hem duur is komen te staan. Overspannenheid naar aanleiding van emotionele overbelasting was zijn deel, een verschijnsel dat tegenwoordig burn-out heet. Hij vertelde erover in 2003, in het *VPRO Marathoninterview*: 'Ik zit voor mijn tekenbordje en ineens vallen er tranen uit mijn ogen en ik begin hysterisch tegen mijn vrouw van toen: Heb ik daar vijf jaar voor op de Academie gezeten.'⁴

Zijn hart lag bij de vrije tekening. Die kon vele kanten uit gaan en in stijl variëren van naturalistisch tot fantastisch en bizar, vaak grenzend aan het surrealisme. Naturalistisch zijn verreweg de meeste van zijn befaamde vogeltekeningen en eveneens de portretten, een betrekkelijk beperkt aantal, als ook de meeste zelfportretten, een hoeveelheid waarmee hij Rembrandt numeriek naar de kroon stak.

Niet alle zelfportretten waren puur natuur. En de portretten waren niet allemaal 'vrij', in die zin dat sommige voortvloeiden uit een opdracht. In een brief uit 1963 schreef Vos het moeilijk te vinden 'belangstelling te hebben voor de dame, die in een stoel is gaan zitten, omdat ze haar man een tekening cadeau wil doen, die op haar lijkt.'⁵ Het was trouwens niet alleen gebrek aan belangstelling, hij kreeg het ook benauwd, zoals hij mij eens vertelde, als hij *tête à tête* met een vreemd iemand in een ruimte moest verkeren met het doel diens verschijning op papier vast te leggen.

Scheppend vermogen

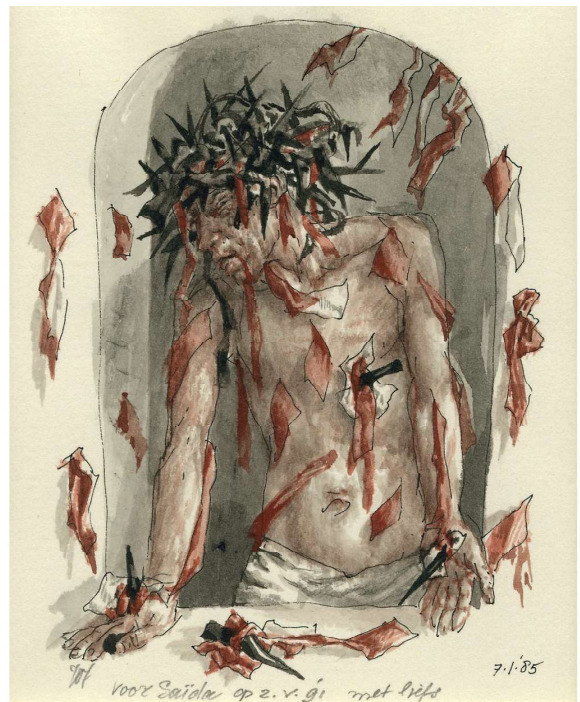
Peter Vos stond als kunstenaar vaster in zijn schoenen dan als mens. Het is niet moeilijk dit uit bepaalde delen van zijn werk, zijn dagboeken en zijn brieven op te maken. Toch kon in perioden waarin het leven hem minder zachtzinnig tegemoet trad, ook zijn scheppend vermogen min of meer verlamd raken. Een wet van Meden en Perzen was dit echter niet. Want mineurstemmingen hebben bij hem soms ook tot prachtige

creaties geleid, doorgaans met een uiterst somber karakter.⁶ Wat Vos ertoe bracht zichzelf veelvuldig tot onderwerp te kiezen, laat zich niet zo eenvoudig verklaren. Het zelfportret is al eeuwenlang een geacht onderwerp en al tijdens zijn opleiding aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam heeft Vos zijn eigen voorkomen menigmaal via een spiegel op papier vastgelegd. Dat het een voordeel is jezelf altijd als model bij de hand hebben, is een niet onbelangrijk pragmatisch aspect. Daarnaast kan zo iets als zelfbevestiging een rol hebben gespeeld.⁷ Vos was, zoals vrijwel alle kunstenaars, een terdege op zichzelf betrokken persoonlijkheid, al was hij bepaald geen narcist. Ging het hem wellicht om wat Montaigne de 'arrière boutique toute nostre' heeft genoemd, de achterkamer van het bewustzijn, om die nader te onderzoeken?⁸

Er is in de kunstgeschiedenis en ook daarbuiten veel gespeculeerd over het fenomeen zelfportret, zowel in het algemeen als ten aanzien van specifieke gevallen. En vaak gebeurde dat met behulp van huis-, tuin- en keukenpsychologie. Het is glibberig terrein waarop ik hier slechts één stap zal wagen, en wel om te betogen dat veel van de naturalistische zelfportret-

[3] Peter Vos, *Zelfportret*, 1995, pen, gewassen, 18,3 x 11 cm, Collectie Saïda Vos, Utrecht.

[4] Peter Vos, *De lijdende kunstenaar*, 1985, pen, gewassen, Chinese inkt, Venetiaans Rood, 10,7 x 8,5 cm, Collectie Saïda Vos, Utrecht.

ten van Vos mijns inziens in de eerste plaats expressiestudies, oefeningen in variabele fysionomie zijn, analoog aan een reeks geëttste zelfportretten van de jonge Rembrandt. Een vroege proeve daarvan is een droge naald uit 1957, met drie samengevoegde zelfportretten, het gezegde 'horen, zien en zwijgen' uitdrukkelijk.⁹

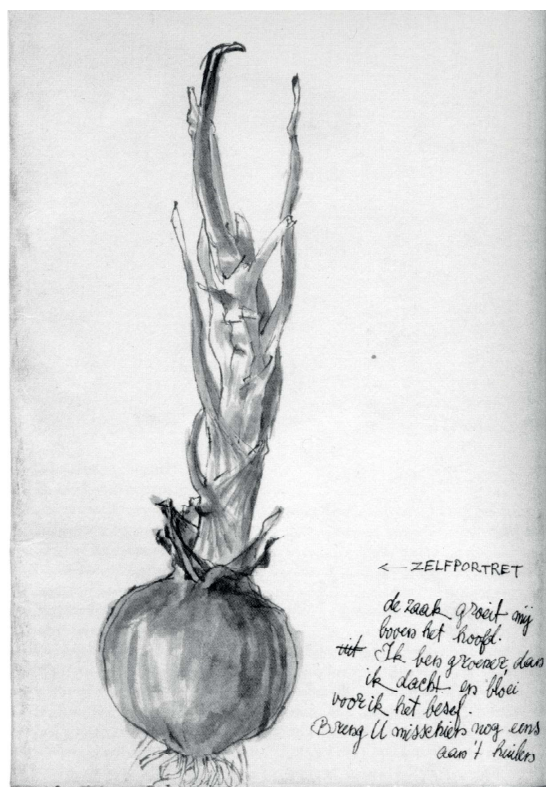
Opvallend aan de zelfportretten van Vos is hun betrekkelijke of schijnbare eenvoud, er komen zelden attributen of andere accessoires aan te pas. Zo nu en dan werd tekenmateriaal toegevoegd. [AFB 1-3] Als we Vos recht willen doen, moeten we het begrip zelfportret trouwens ruimer nemen dan de gangbare definitie aangeeft. Het zou zeker ook een deel van zijn brieven moeten omvatten, al waren die niet als zelfportretten opgezet. In elk geval kunnen we zeggen dat de hierna te bespreken voorstellingen tegelijk ook illustraties zijn, al of niet opzettelijk zo bedoeld, van wat er broeide in Vos' onzichtbare 'arrière boutique'.

Naast de 'gewone' zelfportretten zijn er – en daar gaat het hier vooral om – de hoogst ongewone transformatie- of pseudo-zelfportretten. En een uitzonderlijk identificatieportret dat Vos als de lijdende Christus weergeeft, zijn handen en

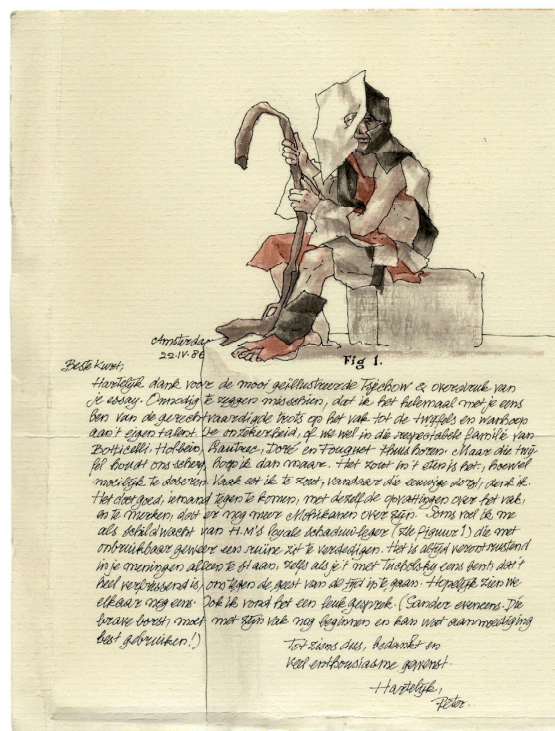
hart doorboord met grote nagels en op zijn hoofd een van nagels gemaakte doornenkroon. [AFB 4] Deze *imitatio Christi* toont het soort iconografie dat diverse precedents kent in de kunstgeschiedenis en dat in dit geval voortvloeide uit een sombere gemoedstoestand.¹⁰

Een geheel ander, geestig voorbeeld, nu van een complete transformatie, is de ik-figuur als ontluikende ui in een brief aan een beminde uit 1960. [AFB 5] Er staat de volgende toelichting bij: 'Zelfportret. De zaak groeit mij boven het hoofd. Ik ben groener, dan ik dacht en bloei voor ik het beseft. Breng U misschien nog eens aan 't huilen.'¹¹

De ui als zelfportret is een unicum gebleven. Een aantal andere transformaties komt daarentegen meermalen voor. Zoals de ik-figuur als vos die ook in het omvangrijke corpus van brieven bij herhaling figureert.¹² Een Vos met een hoofdletter V die in de hoedanigheid van vos (*vulpes vulpes*) brieven schrijft, herinnert aan een uitspraak van Lewis Carroll: 'I'm beginning to think that the proper definition of "Man" is an animal that writes letters.'¹³ Het dier in kwestie en de nominaal verwante tekenaar werkten eendrachtig samen aan een stripverhaal waarin het fabriceren van abstracte kunst geridi-

[5] Peter Vos, *Zelfportret als ui*, onderdeel van brief, 1960, pen en penseel, 17,5 x 12 cm, Collectie Florrie Hillenius, Amsterdam.

[6] Peter Vos, *Brief aan Kurt Löb*, 1986, met tekening in pen en penseel, 18,5 x 13, 8 cm, Collectie Truusje Vrooland-Löb.

culiseerd wordt. Zoals het resultaat laat zien, heeft de vos zijn opdracht klodders verf lukraak op een doek te smijten voortreffelijk uitgevoerd.¹⁴

Vos stond kritisch tegenover een deel van de moderne kunst en van tijd tot tijd gaf hij lucht aan zijn afkeer. Zo ook in een brief aan zijn gelijkgestemde collega-tekenaar Kurt Löb. Daar neemt hij zelf de taak op zich van 'schildwacht van H.M.'s loyale schaduwleger die met onbruikbaar geweer een ruïne [lees: de eigen soort kunst] zit te verdedigen'.¹⁵ [AFB 6] Als symbool van onmacht is de loop van het geweer drastisch verbogen.

Metafoor

Over sommige dingen had Vos een vrij uitgesproken mening. Hield hij niet van abstracte kunst, hij was ook al niet gecharmeerd van honden. Een andersoortige categorie natuurlijk, maar ik wil een sprong maken naar *Een hondeleven*, de treurige serie van tien tekeningen, waarin Peter zijn weerzin uitdrukt tegen het leven dat hij op dat moment (in 1983) leidde, na een mislukt tweede huwelijk.¹⁶ In zijn dagboek schreef hij (in de tweede persoon): 'Je serie "hondeleven" neemt vaste vorm aan. Het is duidelijk een metafoor voor wat je terneer

drukt: de lage dunk die je hebt van je eigen leven.' Juist omdat honden hem onsympathiek waren had hij voor deze serie een hond gekozen, althans een cynocephalus, als de handelende ik-figuur. [AFB 7]

Hij schrok er niet voor terug zijn caninische ik in allerlei vernederende situaties te brengen. In een van de minst schrijnende scènes, eigenlijk een half komische proeve van huiselijke *mimesis*, poseert hij samen met een vuilniszak. In zijn eigen woorden: 'Protagonist snuffelt in vuilniszak. Model uit de vuilnisbak naast mijn tafel gezet en de plooiën zo'n beetje gecopieërd. Krom staan voor de spiegel, om broek- en jas-plooiën te zien.'¹⁷

Veelvuldig gebruikt, vooral als signatuur om brieven mee af te sluiten, is de snel neergekrabbelde figuur van Pulcinella.¹⁸ Dat Vos ook deze boertige Jan Klaassen uit de *commedia dell'arte* als alter ego koos, past heel goed bij de humor en soms ook baldadigheid waarmee hij een deel van zijn teksten kruide. Maar Pulcinella kon evengoed een deerniswekkende rol vervullen, zoals in het zestiendelige beeldverhaal *Depressie*, een tekenkundig hoogtepunt en dramatisch dieptepunt tegelijk.¹⁹ Dat Pulcinella en Peter Vos daar één zijn, blijkt expliciet uit wat hij in zijn dagboek gecomprimeerd optekende: 'de Polichinel (ik)'.

Een figuur die in Vos' oeuvre ook ettelijke malen opduikt, is zijn vader. Aanvankelijk naturel, maar later in uiteenlopende rollen, als paus, als maraboe, als invalide in een Steinberg-pastiche en als Long John Silver uit Robert Louis Stevensons *Treasure Island*.²⁰ Rond Kerstmis 1979 tekende Peter een portret van zichzelf op latere leeftijd, dat in feite – vergelijkingen met andere portretten van de man tonen dit aan – ook weer een beeltenis van zijn vader is. De tekenaar was 44 jaar toen hij pen en penseel liet profeteren hoe hij er met Kerstmis 2001 uit zou zien, op 66-jarige leeftijd. Het is hoe dan ook een psychologisch veelzeggende metamorfose, de zoon die fysiek geheel in zijn vader opgaat.²¹

Peters verhouding tot zijn vader was problematisch. Bij meer dan een gelegenheid heeft hij gememoreerd dat zijn vader in zijn bijzijn aan bezoekers vertelde dat hij 'de grootste tekenaar van Nederland zou worden'.²² Deze paternale wens met dwanglading riep bij het jonge talent destijds veel gêne op en zou vele jaren na zijn vaders dood nog tot een bijzondere reactie leiden – het tekenen van de even subtiel als navrante postzegelserie *Gevoelens* uit 1982. In Peters eigen woorden: 'Jubileumserie Gevoelens. Aan Papa†. Want dat is: een verslag aan U, die niet meer zichtbaar bent over de onzichtbare getijden in mijn zeven en veertigste.' [AFB 8] Een bericht dus over de eb en vloed in Peters gevoelsleven. Overigens verklaart de zevenenveertig jaar oude tekenaar in het onderschrift bij een van de zegels dat de in 1955 overleden Cornelis Vos 'half vergeten' is.²³ 'Pappa in mijn geheugen', een sprekend stukje papier met een waarde van 20 cent, toont als uitdrukking van

[7] Peter Vos, Eerste voorstelling uit de serie *Een hondeleven*, 1983, penseel in Chinese inkt en Venetiaans rood, 10 x 8 cm, Collectie Saïda Vos, Utrecht.

[8] Peter Vos, *Jubileumserie Gevoelens*, pen en aquarel in diverse kleuren, 23,2 x 17,6 cm (zegels elk 5,5 x 2,5), Collectie Saïda Vos, Utrecht.

nicht-baar bent over de

Wacht dat is: een verslag aan 21 die niet meer

1935 1982
PEILKVOSS
JUBILAEUM
SIERIE
GIEVDIELIENS

Aan Pappa +

je zichtbare getuigen in mijn ziele en werkgate

1 cent: oud rose & donker

1 1/2 cent: double & donkergrys

1 1/2 cent: paars & bloot

2 cent: Gryjs & gryjs

3 cent: lentegroen & zwart

7 cent: wit of zwart
wie zal het zeggen?

20 cent: licht-blauw en
half vergeten.

deze serie heb ik voortdurend in de eerste
week van januari 1982. Spoken kan
je zichtbaar maken als de lege liken
in Pompei. Veel geluk; Peter

het vergeten-zijn een half lichaam zonder hoofd. Andere zegels sluiten hierbij aan met niet mis te verstane teksten: ‘PLICHT op mijn nek’, ‘VERLIES in mijn hart’, ‘ANGST in mijn merg’, ‘DOOD in mijn hoofd’. Dat er uit deze serie miniaturen, met hun cumulatieve van treurige emoties, wederom een zelfportret opdoemt, lijkt mij moeilijk te ontkennen.

Grotere fantasiewereld

De zelfportretten in vertaling, dus de transformaties van Vos' identiteit in een ui, een vos, een hond, in de pulcinella's, de machteloze schildwacht en de postzegels, staan in zoverre niet op zichzelf, dat ze deel uitmaken van een grotere fantasiewereld waartoe ook talloze metamorfosen, verkleedpartijen en emballagespullen behoren. Zo tekende Vos een man verkleed 'als twee parende eksters' en 'een kat verkleed als kat'.²⁴

Er is veel maskerade, er komen veel gemaskerde hoofden in het werk van Vos voor. Zelfs 'een gemaskerde dag' wist hij deskundig op papier te krijgen.²⁵ Soms valt een masker af, hetgeen de Heilige Leegte overkwam, een op wolken gesitueerde godsfiguur die, zo toont het demasqué, ook al niet over een hoofd blijkt te beschikken.²⁶ Heel wat figuren zijn door Vos dusdanig verkleed of ingepakt met lappen, dat hun individualiteit half onder de textilia verborgen blijft. Geheel onzichtbaar is een protagonist die mag kiezen uit vier humeuren, gevisualiseerd door middel van lappen in verschillende kleuren. Onder die lappen, zo wordt gesuggereerd, schuilt zijn hoofd.²⁷

Stroken papier konden evenzeer dienstig zijn. Op een van zijn zelfportretten, uit 1984, dekte de tekenaar met vier repen papier zijn ogen en oren en zijn hart af en beschreef deze essentiële onderdelen expliciet met de woorden OOG, OOR en HART – niet functionerende organen in een origineel beeld van een gekweld gemoed.²⁸ Levensvreugde bleek bij Vos niet altijd gegarandeerd maar zijn humor, al of niet zwart, was nooit ver weg. Om schaamte te symboliseren lag het voor de hand een vijgenblad te kiezen, hoewel een 'schaammasker' (het onderwerp kreeg diverse uitvoeringen) zich daartoe ook goed leende. En dan bevestigd op het hoofd, niet als camouflage voor het blote kruis. De ene tekening werd voorzien van het onderschrift 'Ook schaamte zit tussen de oren', op de andere tekening is het de altijd beschikbare Pulcinella die zich zo frank en vrij presenteert. Vos zelf dus.²⁹ [AFB 9]

Over de bedreven hand van de tekenaar die op een gegeven moment geen illustrator meer wilde zijn, zal onder kunstliefhebbers weinig verschil van mening bestaan. Maar over de geest en gelaagdheid van zijn inventieve, deels bizarre iconografie valt ongetwijfeld nog het nodige te zeggen. Dat is niet altijd gemakkelijk. Wat dat betreft voel ik mij gesteund door wat Annemiek Rens en Saskia de Bodt, in Saskia's prachtige boek *De Verbeelders*, over de kunst van Peter Vos hebben opgemerkt: dat door de 'subtiliteit en diepgang' ervan 'zijn werk vaak niet meteen te duiden' is.³⁰ Ik neig ertoe ook dit als een kwaliteit van dat werk te zien.

Noten

* Dank aan Saïda Vos voor relevante informatie en aan Lammijna Oosterbaan voor haar kritische lezing van een eerdere versie van dit artikel.

- 1 Filedt Kok & De Jongh 2017, p. 116-117; De Jongh & Filedt Kok 2013, p. 12.
- 2 Filedt Kok & De Jongh 2017, p. 19, noot 23.
- 3 Brief aan Hans Keller, ongedateerd, begin 1969 geschreven.
- 4 *VPRO Marathoninterview*, afgenomen door Chris Kijne, uitgezonden op 11 juli 2003. In David de Jonghs film *Peter Vos - Vogelparadijs* (2017) is deze passage overgenomen.
- 5 Filedt Kok & De Jongh 2017, p. 108.
- 6 Onder andere de leporello getiteld *De-pressie*, zie: De Jongh & Filedt Kok 2013, p. 182-191.
- 7 Zie bijvoorbeeld: Holsten 1978; Brilliant 1991, p. 141-174; Roy Porter, 'Introduction', in: Porter 1997, p. 1-14.
- 8 Montaigne 1969, Livre 1, ch. 39: 'Il se faut réserver une arrière-boutique toute no-

stre, toute franche, en laquelle nous établissons notre vraie liberté et principale retraite et solitude.'

- 9 De Jongh 2012, p. 180.
- 10 Polleross 1988; Manuth, Van Leeuwen, Koldewij 2016.
- 11 Filedt Kok & De Jongh 2017, p. 80.
- 12 Filedt Kok & De Jongh 2017, p. 103, 150, 168, 246, 250, 251; De Jongh & Filedt Kok 2013, p. 202-207.
- 13 Cohen 1989, p. 95.
- 14 De Jongh & Filedt Kok 2013, p. 202-205.
- 15 Filedt Kok & De Jongh 2017, p. 211.
- 16 De Jongh & Filedt Kok 2013, p. 198-201.
- 17 De Jongh & Filedt Kok 2013, p. 200.
- 18 Paerl 2003.
- 19 Zie noot 6.
- 20 De Jongh & Filedt Kok 2013, p. 194-197.
- 21 De tekening was opgedragen aan Milou van Dam en gedateerd 25 december 1979. Opschrift: 'Lieve Milou. Dit blijft [...] Als het Kerstkindje zijn 200ste verjaardag viert zullen wij bij elkaar zitten en ik zal eten, tandeloos lachen en vorige eeuwse veritijns [van Veritas] liedjes zingen,

terwijl buiten de koude wind waait. Liefs. Peter'.

- 22 De Jongh & Filedt Kok 2013, p. 194.
- 23 Zie tevens Vos 1991, p. 57.
- 24 Beide tekeningen ontstonden in 1999 en werden opgenomen in Peter Vos, *Villa Inzicht*, 'Arenaria Press' 2008 (niet uitgegeven). Zie ook Vos 1991, p. 23, 25; Filedt Kok & De Jongh Utrecht 2010, p. 12.
- 25 Gedateerd 1999, eveneens in *Villa Inzicht* (zie noot 24).
- 26 Filedt Kok & De Jongh 2010, p. 28.
- 27 Gedateerd 1999, eveneens in *Villa Inzicht* (zie noot 24). Zie ook De Jongh & Filedt Kok 2013, p. 14.
- 28 Afgebeeld in: De Jongh & Filedt Kok 2013, p. 218.
- 29 Filedt Kok & De Jongh 2010, p. 13. De als schaammasker gebruikte gezichtsbedekking, vervaardigd van leer, werd vermoedelijk door Vos in Venetië gekocht.
- 30 Rens & De Bodt 2014, p. 268.

[9] Peter Vos, *Pulcinella met schaammasker*, 1987, potlood en pen, zwart, grijs en roodbruin gewassen, 18,5 x 14 cm, Collectie Saïda Vos, Utrecht.

Literatuur

- Richard Brilliant, *Portraiture*, Londen 1991.
- Morton N. Cohen (red.), *The selected letters of Lewis Carroll*, Basingstoke 1989.
- Jan Piet Filedt Kok, Eddy de Jongh, *Peter Vos. Getekende brieven*, Amsterdam 2017.
- Jan Piet Filedt Kok, Eddy de Jongh, *Peter Vos en Charles Donker*, tent. cat. Utrecht, Centraal Museum (11 september 2010 - 9 januari 2011), Utrecht 2010.
- Siegmar Holsten, *Das Bild des Künstlers. Selbstdarstellungen*, tent.cat. Hamburg, Kunsthalle (16 juni - 27 augustus 1978), Hamburg 1978.
- Eddy de Jongh, Jan Piet Filedt Kok, *Peter Vos, Metamorfosen*, Bussum 2013.
- Eddy de Jongh, 'Rembrandt in de ogen van Peter Vos', in: *Face Book. Studies on Dutch and Flemish portraiture of the 16th-18th centuries. Liber amicorum presented to Rudolf E.O. Ekkart on the occasion of his 65th birthday*, Leiden 2012, p. 175-182.
- Volker Manuth, Rudie van Leeuwen, Jos Koldeweij (red.), *Example or alter ego? Aspects of the portrait historic in western art from antiquity to the present*, Turnhout 2016.
- Michel de Montaigne, *Essais* [1580], ed. Parijs 1969.
- Hetty Paerl, *Pulcinella: het mysterieuze spiegelbeeld van de mens*, Amsterdam 2003.
- Friedrich B. Polleross, *Das sakrale Identifikationsporträt. Ein häßlicher Bildtypus vom 13. bis zum 20. Jahrhundert*, Deel 1, Worms 1988.
- Roy Porter (red.), *Rewriting the self: Histories from the Renaissance to the present*, Londen/New York 1997.
- Annemiek Rens, Saskia de Bodt, 'Peter Vos (1935-2010). Kunstzinnige zusters', in: Saskia de Bodt, *De verbeelders. Nederlandse boekillustratie in de twintigste eeuw*, Nijmegen 2014, p. 268-271.
- Peter Vos, *Wat je ook niet vaak ziet. Doordeweekse emblemata*, Amsterdam 1991.